

Rezi Elek

Teológia és kultúra

Észrevételek Szabédi László unitárius kötődéséhez¹

Sokat gondolkodtam azon, unitárius teológusként hogyan is közelítsem meg Szabédi László író, költő, műfordító unitárius egyházi, teológiai, vallási identitását. A probléma nehézsége az évtizedeken átnyúló jelenben is tapasztalt ellentmondásban gyökerezik. Az unitáriusok mindig büszkén hivatkoztak Szabédi unitárius kötődésére², ennek ellenére egyetlen érdemleges tanulmány sem jelent meg vallási, teológiai, egyházi szemléletéről sem pozitív, sem negatív vonatkozásban.³

Az okot természetesen sejtettem, hiszen még teológus koromban hallottam szónoklattan tanáromtól Szabédinak arról az „illetlen viselkedéséről”, amelyet éppen unitárius teológusként egy szónoklati órán tanúsított. A történethez hozzáfűzött oktató célzatú, tanulságos magyarázat lényege az volt, hogy csak fáj-lalhatjuk Szabédi hűtlen, illetlen viselkedését unitárius egyházával, vallásával szemben. A következtetés az volt: bár Szabédi költői, írói érdemeit nem vitatjuk el, helyesebb, ha nem beszélünk unitarizmusáról, bölcsebb, ha agyonhallgatjuk a történeteket.

Elég hosszú ideig tartottam magam az egykori „intelemhez” (de a tanulmányok hiánya azt igazolja, hogy még mások is), mígnem az elmúlt évben megke-

¹ Elhangzott Kolozsvárt, 2010. május 8-án, a XIX. Szabédi Napok alkalmával tartott konferencián.

² *Unitárius ösvény*. Az Erdélyi Unitárius Egyház és az Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet magyar unitarizmust ismertető kiadványa. Harmadik, bővített kiadás. Kolozsvár, 2010, 150. Az évenként megrendezett Szabédi Napok konferenciáinak évek óta az Erdélyi Unitárius Egyház ad otthont a Dávid Ferenc díszteremben, a konferenciát Bálint Benczédi Ferenc unitárius püspök mint házigazda nyitotta meg. A szabédi unitárius egyházköztség szintén „házigazdaként” fogadja évek óta a Szabédi Napok záró napján a résztvevőket, ünnepi istentiszteletet tartottak. 2010. május 9-én a Szabédi Napok záró napján, Szabédon, az ünnepi istentiszteletet Kecskés Csaba lelkész-esperes végezte.

³ Balácsi László unitárius lelkész 2009-ben megjelent megemlékező írásában inkább Szabédi László magyarságtudatát, a magyar oktatás elsorvasztása elleni tiltakozását emelte ki. Lásd Balácsi László: *Szabédi Székely László (1907. május 7. – 1959. április 18.)*. Unitárius Élet, 63. évf. 2009/5, 21–22; Vernes Gyula: *Emlékezés Székely Lászlóra*. Unitárius Élet, 37. évf. 1983/2, 8–9.

resett az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) elnöke, Dáné Tibor Kálmán, aki azt sugallta, hogy az évenként megrendezendő Szabédi-napok előadássorozatába jó lenne valami új szint is bevinni. Úgy gondolta, talán Szabédi egyházi, vallási háttéréről is jó lenne néhány gondolatot megszólaltatni a sorra kerülő Szabédi-megemlékezésen. Érdeklődésemet leginkább a Bartha Katalin Ágnes által szerkesztett könyv⁴, valamint a Szabédi László hagyatékát gondosan és szakszerűen feldolgozó levéltári anyag keltette fel a Szabédi Emlékházban. Érdeklődésem további bővítését sajnos gátolta, hogy az egykori Unitárius Teológiai Akadémia irattári anyagát nem tanulmányozhattam át. Úgy gondolom, mégis kialakult egyféle rálátásom Szabédi unitárius kötődésére, amit előadásomban szeretnék megosztani a tisztelt hallgatósággal abban a reményben, hogy továbbra is érdemes foglalkozni Szabédi életművének e vonatkozásaival, hiszen ezáltal teljesebbé válhat életművének egészéről alkotott képünk.

Véleményem szerint Szabédi unitárius kötődése – annak ellenére, hogy a híres szabédi unitárius lelkész, egyházi énekszerző, verselő Rédigér Géza⁵ unokája volt – nem a családban, hanem a kolozsvári Unitárius Kollégiumban érlelődött.⁶ 1913-tól itt folytatta a Brassó megyei Zernyesten megkezdett elemi iskolai tanulmányait, majd gimnáziumi tanulmányait is, egészen 1925-ig.⁷

⁴ Bartha Katalin Ágnes (szerk.): *A Lázár utcától a Postakert utcáig. Szabédi László naplófeljegyzései (Diarium), önéletrajzai, válogatott levelezése.* Kolozsvár, 2007, Korunk Komp-Pres Kiadó. Az érdeklődő figyelmébe ajánlom még Kántor Lajos író szakszerű munkáját: Kántor Lajos: *Erdélyi sorskerék.* Budapest, 1999, Balassi Kiadó.

⁵ Rédigér Géza (1845–1905) unitárius lelkész, költő, énekszerző, 1876-tól a szabédi unitárius egyházközség lelkésze. Ismertebb művei: *Dalnok iskolája* (1871), *Versek* (1901). Tagja volt az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, az EMKE-nek. Lásd Boros György: *Rédiger Géza.* Unitárius Közlöny, 1901. 306–311. Édesanyja bölöni Nagy Emília (1873–1963) volt, lásd Kántor Lajos: i. m. 19.

⁶ Szabédi édesanyja, Rédigér Emília (bölöni Nagy Emília), Rédigér Géza szabédi lelkész legidősebb lánya volt. 1893-ban (húszéves korában) kötött házasságot Szabédi apjával, Székely Sándorral. A családban a vallásos nevelés erőtlen volt. Az anyja nem sok sikerrel próbálta gyermekeit rábírní arra, hogy imádkozzanak: „Hát az anyám serényen imádkoztatott is minket lefekvéskor, de mi igen korán divatba hoztuk a néma imádkozást, amely aztán rohamosan nem-imádkozássá fajult.” lásd Kántor Lajos: i. m. 24. Az apjáról azt jegyzi meg, hogy bár nem volt ateista, de „antiklerikális” meggyőződésű volt. Bartha Katalin Ágnes: *Szabédi és az Unitárius Kollégium*, <http://kolozsvar.info/448/xvii-szabedi-napok>.

⁷ „Hetedfél éves koromban (1913-ban) költöztünk Kolozsvárra. Itt igen sajátos helyzetben éltünk: rokonok és jóformán ismerősök nélkül, magunkba zárkózottan, (csak a húszas évek elején származott ide két unokatestvérem, a már említett Iszlai Gyula szövőgyári

Története során a kollégium mindig tudatosan ápolta az unitárius szellemiséget, emellett azonban a tolerancia jelképe is volt. Az unitárius identitástudat kialakítására és ápolására való törekvés nem felekezeti elfogultságot jelentett, hanem az évszázados vallási, kulturális értékek megbecsülését és késztetést azok gyarapítására.

Közismert, hogy Szabédi kollégiumi évei arra a megpróbáltató időszakra estek, amelyet a trianoni békediktátum (és az azt követő trauma) jelentett az erdélyi magyarság életében. 1925-ben – tehát abban az évben, amikor Szabédi is érettségizni készült – jelent meg a hírhedt Anghelescu-féle „baccalaureatusi” törvény. A törvény a román nyelv szigorú alkalmazását és számonkérését tette kötelezővé. Ennek következtében az unitárius kollégium 30 végzős hallgatója közül a tavaszi vizsgaidőszakban 29-en megbuktak román nyelvből, de így volt ez más felekezeti iskoláknál is: 85–90%-os bukási arány volt általános.⁸ Ferencz József unitárius püspök Naplójában így tudósított és fejezte ki felháborodását: „1925 júliusában, az érettségi vizsga az eddigi rendszerétől eltérően nem a felekezeti iskolákban tartatott meg, hanem Anghelescunak, ennek a magyarfaló közoktatási miniszternek, akit inkább lehetne Diabolusnak nevezni, a rendszerével, az általa tervezett, úgynevezett baccalaureatusi törvény rendelkezése szerint. A vizsgáló bizottság nem a felekezeti tanárokból, hanem egyetemi és regáti tanárokból állítatván össze, az eredmény a legszomorúbb volt, mert csak a mi kolozsvári iskolánkból 30 érettségiző közül 29 megbukott, s csak 1 nyilvánított érettnak. Ez általában így volt az összes felekezeti iskolában, mert 80–90 százalék volt a bukottak száma. Nem terjeszkedem ki e rosszkaratú eljárásra, hogy rámutassak az igazságtalanságra, csak feljegyzem jellemzésére a román kormánynak, amely alatt nyögünk s napról napra újabb sérelmeket szenvedünk.”⁹ Szabédi így örökítette meg önéletírásában a történeteket: „Gonosz, rossz indulatú volt a törvény s frivol, ci-

munkás és Iszlai Károly szobafestő). Hamarosan valamennyien iskolába jártunk.” Bartha Katalin Ágnes: i. m. 20–21.

⁸ Az erdélyi magyar egyházak (Római Katolikus Egyház, Református Egyház, Magyar Unitárius Egyház) 1925. május 14-én rendkívüli ülésre hívták össze illetékes testületeiket, ahol a törvényjavaslat várható következményeit megtárgyalták, és egy memorandumban tiltakoztak annak lehetséges alkalmazása ellen. „Kimondták azt is, hogy amennyiben a törvényjavaslat sérelmes rendelkezései nem módosíthatnak, alkalmas időben és módon a népligához folyamodnak.” Lásd Ferencz József: *Napló* (önéletírás). Kézirat az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában (EUEGyLt.), 1925. május 28-i bejegyzése, XII. füzet, 56.

⁹ Ferencz József: i. m. 1925. júliusi bejegyzése, XII. füzet, 57.; Lásd még Rezi Elek: *Teológia és népszolgálat*. Kolozsvár, 2006, Kiadja az EUE, 39.

nikus a végrehajtása. Mindenki azzal vigasztalt bennünket, hogy Angheliescu áldozataai vagyunk, nemzeti hősök. Hősök nem, de valóban áldozatok voltunk."¹⁰

Ebben az időszakban a magyar ifjak körében általános volt a továbbtanulás lehetőségével kapcsolatos bizonytalankodás, még sikeres érettségi vizsga esetén is. Nagyon sokan nem tudták vagy nem akarták vállalni a román nyelvű egyetemre való beiratkozást. Ennek az lett a következménye, hogy sokan Magyarországra mentek tanulni, amely az erdélyi magyar értelmiség sajnálatos exodusához vezetett. Emellett külön nehézséget jelentett, hogy a Magyarországon szerzett oklevelet Romániában honosítani kellett, s ez elég körülményes volt. Mások meg nem vállalták az érettségi vizsgát, s így nem mehettek egyetemre. Mindez számottevően közrejátszott abban, hogy az erdélyi értelmiségiek száma az 1930-as évekre jelentősen apadt.

A bizonytalankodás légköre vette körül Szabédit is. A megoldás lehetősége egészen váratlanul jelentkezett: a strasbourg-i egyetem protestáns teológiai kara ösztöndíjat biztosított a karra beiratkozó külföldi hallgatónak, akiknek a teológiai tanulmányok mellett lehetőségük volt az irodalomtudományi karra is beiratkozni.¹¹ Szabédi élt a felkínált lehetőséggel.

A beiratkozáshoz azonban egyházi ajánlás kellett. Az ajánlást Gál Kelemen, az Unitárius Kollégium igazgatója állította ki. Az egyháztól 10 000 lej támogatást is kapott útiköltség-hozzájárulás címen. Az egyház a külföldi egyetemre készülők ifjakkal mindig kötelezvényt íratott alá, amelyben kötelezettséget vállaltak a hazatérésre és arra, hogy az egyház szolgálatába állnak egy bizonyos ideig. Szabédi is kötelezettséget vállalt, hogy a diploma megszerzése után tíz évig a kolozsvári Unitárius Kollégiumban tanári állást vállal.¹² Itt meg kell jegyezni, hogy a lehetőség mind Szabédinak, mind az egyháznak nagyon kedvező volt. Szabédi külföldi egyetemen gyarapíthatta ismereteit. Az egyház a kollégium egyik sürgető problémáját vélte megoldani. A kollégiumban ugyanis az első világháború előtt egyáltalán nem tanították a francia nyelvet. Az iskolákra kényszerített román

¹⁰ Bartha Katalin Ágnes: i. m. 25.

¹¹ Szabédi László a lehetőségről a kolozsvári református kollégium igazgatójának, Kovács Dezsőnek a leányától, Kovács Zsuzskától értesült. Vö. Bartha Katalin Ágnes: i. m. 25.

¹² Nem ismerjük Szabédi által aláírt kötelezvény szövegét, de tájékoztatásként közlöm a külföldi egyetemre készülők unitárius akadémitáktól bevett fogadalom szövegének erre vonatkozó követelményét: „Isten kegyelméből hazaérkezvén, az előjárók intézkedéseinek akár iskolai, akár egyházi szolgálatra rendeltessen, engedelmeskedni fogok, küldetésem és hivatásom végcéljáról soha semmi ok miatt le nem mondom.” Lásd Tóth György: *Az Unitárius Egyház szervezete*. Az Unitárius Egyház törvényeinek gyűjteménye, I. szám. Kolozsvár, 1921. 206.

tanterv viszont megkövetelte a francia nyelv és irodalom tanítását az iskolákban. A kollégium abban reménykedett, hogy Szabédival megoldja a francia nyelv oktatását, ezért Gál Kelemen nagy bizalommal állította ki az ajánlólevelet.

Szabédi külföldi tanulmányútjának részletezése témánk szempontjából nem bír különösebb fontossággal.

Hazatérése után (1927) Szabédi László és az egyház közötti viszony rossz irányba fordult. Ennek okát néha a Szabédi materialista világszemléletéből, később marxista meggyőződéséből következő egyház- vagy vallásellenességgel magyarázták. Én a kapcsolat megromlásának okát egy kölcsönösen félreértelmezett helyzetben látom.

Tegyük fel a kérdést: melyek voltak a kölcsönösen félreértelmezett helyzet indító okai?

Az egyház, illetve az Unitárius Kollégium vezetősége veszélyeztetve látta a felekezeti iskola helyzetét, két nyomós ok miatt:

a) A román állam magyar tannyelvű gimnáziumokat állíthatott fel, amelyek esetlegesen elvonhatták volna a felekezeti iskoláktól a diákokat – ezek elnéptelenedhetnek, ezért az állam bezáráthatja, s így megszűnhet az évszázados felekezeti oktatás.

b) A másik veszély az volt, hogy az állam a felekezeti iskolákba magyarul tudó román tanárokat nevez ki a szaktárgyak oktatására. Ennek elhárítására az egyház úgy intézkedett, hogy a felekezeti iskolákban csak pap-tanárok taníthatnak. Ezért kötelezték Szabédit is, hogy szerezze meg a lelkeszi oklevelet. Egyébként ez a gyakorlat nem volt példa nélküli az Unitárius Kollégiumban. Az első világháborút követő bizonytalan helyzetben több tanár is – akár saját döntése alapján, akár az egyház kérésére – beiratkozott az Unitárius Teológiai Akadémiára. Közülük nem mindenki szerzett lelkeszi oklevelet, de olyanok is voltak, akikből nemcsak kollégiumi, hanem teológiai tanárok is lettek, vagy éppen püspök (Varga Béla).¹³

Az egyház elvárása Szabédi kollégiumi szolgálatával kapcsolatosan eléggé formálisnak, rutinszerűnek látszott. Szabédi abban a tudatban kezdte meg iro-

¹³ Példaként említhetjük: 1918/1919-ben (Gyallay) Pap Domokos, 1920-ban Varga Béla, 1923-ban (1924-ben pappá szentelik), Borbély István, 1923-ban (1927-ben pappá szentelik), Boros Jenő (Székelykeresztúr), 1924-ben Gálffy Zsigmond, Kovács Kálmán, Márkos Albert, 1925-ben Péter Lajos (Székelykeresztúr), 1926-ban Barabás Béla (volt tordai tanár). Lásd Gál Kelemen – Benczédi Gergely – Gaal György: *Fejezetek a kolozsvári unitárius kollégium történetéből (A kollégium alapításának 450. évfordulójára)*. Kolozsvár, 2007, Kiadja az EUE. 171.

dalomtudományi tanulmányaival (a kolozsvári Ferdinánd Egyetemen) párhuzamosan a teológiai tanulmányait, hogy irodalom szakos tanár lesz, és nem lelkész.

Teológiai tanulmányai azonban már az első évben akadozni kezdtek.¹⁴ Az év végére csak két tárgyból tudott levizsgázni, s engedélyt kért, hogy az elmaradt vizsgákat az őszi vizsgaidőszakban tegye le. Az engedélyt megadták, ősszel sikeresen vizsgázott, sőt ösztöndíjat is kapott, amely a szállása és az étkezése költségeit fedezte.

Szabédi teológiai tanulmányaival kapcsolatosan meg szeretném jegyezni, hogy az EMKE Szabédi-emlékházában őrzött Szabédi László-hagyaték elsősorban teológiai tárgyú kéziratának¹⁵ áttekintése során arra a következtetésre jutottam: Szabédi kezdetben nagyon lelkiismeretesen állt hozzá a teológiai stúdiumaihoz annak ellenére, hogy ezt a vizsgaeredményei nem igazolták. Erről tanúskodnak az előadásokon írt jegyzetei¹⁶, egyházi beszédei¹⁷, tanulmányai, szemináriumi dolgozatai¹⁸, imái¹⁹, feljegyzései.²⁰ Ezeket alapos tanulmányozásra és értékelésre ajánlom az érdeklődő szakembereknek.²¹

A Szabédi–Teológia–Egyház kapcsolat alakulásának megértése érdekében szükségesnek tartom tájékoztatni az érdeklődőket az Unitárius Teológiai Akadémia akkori tanári karáról és tanmenetéről azzal a céllal, hogy fogalmat alkossunk

¹⁴ Szabédi évfolyamtársai az első éven, akik az 1930/1931. tanévben szakvizsgáztak is: Nagy Béla, Lőrinczy Gergely, Ürmössy Gyula, Ferencz József, Bende Béla, Fülöp Árpád, Fülöp Elemér, Nagy Sándor, Rázmán Mór, Székely Sándor, Török Mihály, Végh Mihály (az egyik legnépesebb évfolyam volt).

¹⁵ EMKE Szabédi Emlékházban, Szabédi László Hagyaték (a továbbiakban: SzLH), 6. doboz, I kolligátuma.

¹⁶ Az előadások alkalmával készített jegyzetei főleg az Ószövetség és az Újszövetség területéről maradtak fenn. Lásd SzLH: Királyok két könyve (41–42), Királyok jellemzése (39–40), Krónikák könyve (47–48), Ezékiel könyve (43–46); Bevezetés az Újtestamentumba (215–220), A tékozló fiú (apja és bátyja, 90–99), Mi az evangélium? (203–208).

¹⁷ SzLH: Unitárius egyházi beszéd – őszi hálaadás – (113–114), Egyházi beszéd vázlat (115–116), Húsvéti beszéd (155–156), „A szombatnak is Ura az Embernek Fia” (77–78).

¹⁸ SzLH: A lelki élet sémája Jézus szerint (59–67), Brassai nem panteista (73–74), Jézus feltámadása (169–182), Az unitáriusok istene Dávid Ferenctől Brassai Sámuelig (183–198), Az én unitarizmusom (25–30), Az üres sír (209–214), Jézus feltámadása (221–226), A vég után (227–272), Erkölcsi nevelés (279–286), Erkölcsi irányelveim (308–320), Jézus családjához való viszonya (325–358), A nép egyháza (360–361).

¹⁹ SzLH: Ima (31–37), Ima (102–107).

²⁰ SzLH: Köri közgyűlés 1928. XI. 2. (77–78), Tankönyv tervezet (160–161), Gyűlés (166–168).

²¹ Szabédi unitarizmusát ezek alapján lehet ténylegesen rekonstruálni. Ezért minden kísérlet, amely csak naplószerű feljegyzéseit veszi alapul (lásd Diarium), hiányos és egyoldalú.

azokról a személyekről és tantárgyakról, akikkel és amelyekkel Szabédi szemben találta magát. A dékán²² Csifó Salamon (1865–1934) az egyháztörténet és az egyházjog tanára volt, de emellett ő tartotta az első évfolyamnak a szónoklattan elméleti órákat, és a négy évfolyamnak együtt heti két órában irányított a szónoklati gyakorlatokat²³ (egy ilyen szónoklati gyakorlati órán történt az „incidens”). A további oktatók: Boros György (1855–1941), a későbbi püspök rendszeres teológia; Kiss Elek (1888–1971) ószövetségi bibliatudományok, héber nyelv, pojmenika; Gálfi Lőrinc (1865–1943) újszövetségi bibliatudományok, angol nyelv; Varga Béla (1886–1942) bölcsészettörténet, vallásbölcsészet, vallás-tanítás; Borbély István (1886–1932), Boros György püspökké választása után őt nevezték ki a rendszeres teológia tanárának. A rendes tanárok mellett óraadó tanárokat is alkalmaztak.²⁴

Az akadozva indult kapcsolat (Szabédi–Teológia) teljesen megromlott és ellehetetlenedett Szabédinak a bevezetőnkben említett „illetlen viselkedése” miatt. Tekintettel arra, hogy a kellemetlen epizód következményeiben végleg hozzájárult a Szabédi–Teológia–Egyház közötti kapcsolat „lefagyásához” (de sohasem a teljes megszakadáshoz), részletesebben kívánok erről szólni.

A mindkét „fél” számára kellemetlen történetnek két változata ismeretes. Az egyik az, amit Szabédi önéletírásában közölt, a másik a hagyomány szerinti, amelyet a teológiai tanárok az unitárius hallgatók későbbi nemzedékének „tanulságul” átadtak.

A Szabédi-féle változat a következőket említi:

„Részt kellett vennem az úgynevezett szónoki gyakorlatokon is. A szónoki gyakorlat prédikáció elmondásából állott, melyet aztán a hallgatóság s a gyakorlatokat vezető tanár bírált. A dolog úgy folyt le, mint egy istentisztelet. A beszéd szokásos kezdése ez volt: Kedves atyámfiai! Előttetek tartandó beszédem alapja meg van írva János evangéliumának harmadik rész ötödik és hatodik versében.²⁵

²² Szabédi teológus éve alatt az Unitárius Teológiai Akadémia dékáni tisztségét 1924 és 1928 között Kiss Elek, illetve 1928 és 1933 között Csifó Salamon teológiai tanárok töltötték be.

²³ Kiss Elek: *Csifó Salamon (1865–1934)*. A Magyar Unitárius Egyház Teológiai Akadémiájának Értesítője az 1933–1934. iskolai évről. Szerkesztette Vári Albert. XXXVIII évf. Cluj-Kolozsvár 1934. 3–5.

²⁴ Tájékozódás érdekében lásd Gál Kelemen – Benczédi Gergely – Gaal György: i. m. 154–165.

²⁵ Az utalás teljes szövege: „Jézus így felelt: »Bizony, bizony mondom néked, ha valaki nem születik víztől és Lélektől, nem mehet be az Isten országába. Ami testtől született, test

A mondott helyen a következők vannak megírva: (Itt az idézet, az úgynevezett textus következik.) A felolvasott versek teszik beszédemnek alapját. Mikor a sor rám került, én felmentem a szószékre s ezzel kezdtem: Kedves hallgatóim! Előttetek tartandó beszédemnek alapja nincs megírva a bibliában. Felolvasom mégis János evangéliumának ezt s ezt a részét. Beszédemnek tárgya a felolvasott részek cáfolata lesz.

A beszédet végighallgatták, de elképzelhető, hogy aztán milyen vihar tört ki. Emlékszem, mennyire meglepett engem ez alkalommal a visszafojtott személyes gyűlölködésnek az a megnyilatkozása, amelynek létezéséről addig sejtésem sem volt. Sokan nézték rossz szemmel az én féllábbal való teológusságomat. Most belém martak. A Tartuffe elbújhat a hipokrizisnek a mellett a tömény jelentkezése mellett, melyet itt volt módom szemlélni. Egyik bíráló azzal kezdte: Székely (mert akkor még nem vettem fel írói nevet) megszejtelenítette a szószéket! Maga a gyakorlatokat vezető tanár [Csifó Salamon] is sokallotta a képmutatást s azzal torkolta le a szenteket, hogy rosszul választották meg a felháborodás időpontját; akkor kellett volna eltávozniuk a teremből, amikor a textust hallották. Ennek a hamis viszonynak a vége az lett, hogy otthagytam a teológiát.”²⁶

A *hagyomány szerinti változat*, amelyet Balázi László unitárius lelkész örökített meg, s amelyet én is hallottam a Teológián, a következő:

„A fáma szerint egy előadást – prédikációt – írt/tartott egy eltorzított zsol-tárvers alapján. Az »Azt gondolja magában a bolond (a balgatag), hogy nincs Isten!« (Zsolt 14,1) versből csak tagadásról beszélt volna, amiért aztán végleg elváltak az útjaik (ezt a történéseink tudják jobban!).”²⁷

Mi készítette Szabédit arra, hogy fegyelmet maga után vonó vétséget kövessen el a szónoklati órán? A választ nem tudjuk pontosan, csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk, de a válaszunktól függ Szabédi unitárius kötődésének helyes megítélése.

a) Egyik feltételezésünk az, hogy Szabédi világnézeti meggyőződése ellentétben állt az unitárius vallás, teológia és általában az egyház felfogásával. Ezért az összeütközés elkerülhetetlenné vált. Ezt azzal támaszthatjuk alá, hogy Szabédi

az, és ami Lélektől született lélek az.» (Jn 3,5–6)

²⁶ Bartha Katalin Ágnes: i. m. 28–29.

²⁷ Balázi László: *Szabédi Székely László (1907. május 7. – 1959. április 18.)*. Unitárius Élet, 63. évf. 2009/5. 21.

több alkalommal is tett kritikus, sőt sértő megjegyzéseket az unitárius egyházzal, a papsággal, a vallással kapcsolatban.

1928. január 10-én egy Brassai Sámuel vallásával, világnézetével kapcsolatos feljegyzésében kemény kritikáját így fogalmazta meg: „Az unitárius egyház nem kényszerít senkit ilyen, vagy amolyan meggyőződésre. E laissez-faire-nek oka azonban – szinte pirulva vallom meg – inkább csak az – nagyon gyakran –, hogy papjaink műveletlenek, a dolgok velejébe nem látók, és egyházukat mélyen érintő kérdésekkel nem törődők. Brassait nem támadta senki, mert nem tudta, miről van szó. Ha az öregúr ezeket tisztán látta, bizony néha igen jóízűeket nevetthetett a markába.”²⁸

Csehi Gyula az 1967-ben megjelent Szabédi László-kötethez írt bevezető tanulmányában szintén Szabédi világnézeti meggyőződésével igyekezett igazolni a szónoklati órán tett „gesztusát”. Csehi feltette a kérdést: „De hogyan nevezük azt a gesztusát, amely szükségszerűen vezetett a szakításhoz közötté, és nemcsak a Teológia, hanem a kollégiumot fenntartó egyház között?”²⁹ Így válaszolt: „Ameddig a Teológia hallgatója volt, ő, a hitetlen, hogy azt ne mondjam ateista papjelölt, mérsékelte magát, de »sohasem a hazudozásig«. Mígnem az úgynevezett »szónoki gyakorlaton« reá is sor került.”³⁰

b) A másik feltételezés az, hogy Szabédit inkább sajátos lelki alkata, mintsem világnézeti meggyőződése hozta konfliktusba egyházával. Ennek a feltételezésnek a helyességét igazolják azok a megnyilatkozásai, őszinte vallomásai, amelyeket önéletírásában tett. Szabédi befele forduló, magányos, nehezen barátkozó ember volt. A Teológián és a társulékonytságot, a szociabilitást igénylő környezetben magányosnak érezte magát, és a majdani szolgálattól rettegett. „Nemcsak a Teológián álltam társtalanul (bár ott legalább volt egy-két barátom), hanem az egyetemen is. Strasbourg-ban csak idegen voltam; a szülőhazámban idegen is, ellenség is.”³¹ Ezt a feltételezésünket támasztja alá az is, hogy a Teológiáról történő távozása után kevés idővel otthagya az egyetemet is anélkül, hogy oklevelet szerzett volna – igaz, nem olyan „látványos epizóddal”.

²⁸ Bartha Katalin Ágnes: i. m. 40.

²⁹ Szabédi László: *Telehold. Veér Anna alszik*. A bevezető tanulmányt írta Csehi Gyula. Bukarest 1967, 36.

³⁰ Uo. 36.

³¹ Bartha Katalin Ágnes: i. m. 29. Az egyetemen azért érezte ellenségnek magát, mert az irodalmi kar dékánja, Drăgan Vasile akadályokat gördített strasbourg-i tanulmányi éveit érvényesítésének útjába.

c) A harmadik feltételezés, amelyet Balázi László unitárius lelkész körvonalazott, az, hogy „unitárius, szabadelvű hite annyira meghaladta az akkori eléggé konzervatív vázó hivatalos egyházi szemléletet, hogy nem tudta vállalni, és nem folytatta teológiai tanulmányait.”³²

Ezt az állítást elfogadható érvekkel nem lehet alátámasztani, mert ebben az időszakban az egyház vezetőségét, előljáróságát nem a teológiai kérdések mérlegelése foglalkoztatta, hanem az a népszolgálat, amelyet iskoláink, egyházközségeink, javaink megmentéséért vallott és végzett.

A „kellemetlen történetnek” még mindig marad egy tisztázatlan vetülete. A Teológia hagyományos módszere volt (és az ma is), hogy a szónoklati gyakorlatot végző hallgatónak a kitűzött óra előtti héten azt a beszédet, amellyel szolgálni kívánt, be kellett mutatnia a szónoklattan tanárának, aki a beszéddel kapcsolatosan a formai és tartalmi észrevételeit megtette. Ez Szabédira is kötelezően érvényes volt. Szabédi több mint biztosan nem azt a beszédét mutatta be a szónoklattan tanárának, amivel az órán szolgált (mert Csifó Salamon, a szónoklattan tanára nem engedélyezte volna), és ezzel megbotránkozást okozott.³³ Ez azt sugallja, hogy Szabédi tudatosan készült szakítani az Unitárius Teológiai Akadémiával.

Az elmondottakat figyelembe véve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kellemetlen helyzet oka a kölcsönös félreértés volt.

Szabédi kereste az okot, hogy eltávolítsák a Teológiáról, mert nem érezte jól magát a teológus közösségben, nem akart lelkész lenni, nem értette meg kellőképpen, hogy az egyház nem lelkészt akart belőle képezni, hanem pap-tanárt (pontosabban tanár-papot). Szabédi materialista, később marxista meggyőződése ellenére sem lett ateista, nem volt „ateista papjelölt”, nem szakított lelkében unitárius kötődésével.

Az egyház nem mérte fel kellő felelősséggel, hogy a közösségi cél elérése érdekében számolnia kell a személyes lelki alkattal is. A kölcsönös félreértés sajnos nem kompromisszumos, hanem konfliktusos megoldáshoz vezetett. A mindkét fél részéről tapasztalható rugalmatlanságban éppen az a szándék szenvedett kárt, amelyre abban a nehéz időben mindenkinek szüksége volt, s ez az összefogás. Ezt Szabédi csak később ismerte fel.

³² Balázi László: i. m. 21.

³³ Sajnos nem sikerült megtalálnom egyik beszédét sem, sem azt, amelyiket bemutató Csifó Salamonnak, sem azt, amelyikkel a szónoklattani órán szolgált.

Benkő Samu akadémikus 2008. május 19-én a Szabédi-napok keretében tartott emlékező beszédében két, 1946-os keltezésű levélre hivatkozott, amelyeket Szabédi László Kurkó Gyárfáshoz és Jordáky Lajoshoz intézett. „Bennük kifejti, hogy az erdélyi magyarság egyetlen megmenekülési útja az összefogás. Összefogva kell vállalnia megörökölt intézményeit, köztük az egyházakat, az új világ építésében.”³⁴

Figyelemreméltó, hogy Szabédi az Unitárius Irodalmi Társaság (UIT) elismert és megbecsült tagja maradt a kellemetlen történet ellenére is. Az UIT elnöke, Ferenczy Géza a Társaság 1938. január 15-én tartott évi közgyűlésén előterjesztett jelentésében a következőket említi: „Az Unitárius Irodalmi Társaságunk tagjai más irodalmi lapokban is fejtenek ki áldásos munkálkodást. Gyallay Pap Domokos főszerkesztője a *Magyar Nép* című kiváló néplapnak, S. Nagy László az *Erdélyi Szemlé*t szerkeszti. Az ifjak közül Bözödi György és Szabédi Székely László a *Helikon*ban és más helyen fejtenek ki figyelemreméltó irodalmi munkásságot.”³⁵

A történet furcsaságai közé tartozik (talán a sors iróniája) a Szabédi számára kényszernek vélt helyzet idő előtti, nem remélt megváltozása. Az Unitárius Teológiai Akadémia a világháborút követő évtizedben hallgatói létszámhiánnyal küszködött. Ezért úgy intézkedtek, hogy azokat is felveszik az Akadémiára, akik az 1925-ben megjelent baccalaureátusi törvény miatt nem tudták letenni az érettségi vizsgát. A kikötés az volt, hogy az érintettek a másodév végéig, az alapvizsga idejéig szerezzék meg az érettségi oklevelet. Miután az érettségi eredmények javulni kezdtek,³⁶ a felekezeti oktatási forma fennmaradásának veszélyei is csendesedtek, azaz az élet kezdett visszatérni a rendes kerékvágásba, az EKT úgy

³⁴ http://www.erdely.ma/kultura.php?id=36728&cim=emlekezes_szabedon&autoid=

³⁵ *Az Unitárius Irodalmi Társaság közgyűlése, 1938. január 5.* Lásd Keresztény Magvető (a továbbiakban: KerMagv) LXX évf. (1938). 29; S. Nagy László: *Az Unitárius Irodalmi Társaság története, 1920–1935.* Kolozsvár, 1936.

³⁶ A Keresztény Magvető erről így számolt be híryanagában: „Az érettségi helyébe léptetett baccalaureátusi vizsga körül, amely annyi keserűséget és gondot okozott a szülőknek és tanulóknak egyaránt, a folyó évben némi örvendetes javulás tapasztalható. Nagy részben ennek lehet tulajdonítani, hogy a folyó évben (1930) vizsgázott tanulók közül aránylag sokkal többnek sikerült a vizsgája, mint az elmúlt években. Így a Kolozsvári Főgimnáziumunkban végzett tanulók közül a júniusban tartott vizsgán előállott 27 növendék, átment 15. A szeptember hónapban tartott vizsgára előállott 24, átment 11. Bár még ezt sem tartjuk normális eredménynek, mégis bizonyos megnyugvással közöljük, abban a reményben, hogy a javulás útján tovább haladunk.” Lásd *Baccalaureátusi vizsga*, KerMagv LXI. évf. (1930). 211.

intézkedett (1932/1933. tanévtől), hogy a tanárjelöltek csak rendkívüli hallgatók lehetnek, külföldi ösztöndíjat csak lelkészjelöltek vehetnek igénybe.³⁷ Tehát a pap-tanári státusra igazából már nem tartott igényt a kollégium és az egyház.

Szabédi vallásos irányultsága eléggé ellentmondásosnak tűnik, de a Szabédi-hagyaték kéziratos anyagának áttanulmányozása és naplószerű feljegyzései alapján arra a következtetésre jutottam, hogy leginkább a vallásos individualizmus állt közel lelkéhez, gondolkodásához. Az adatok arról tanúskodnak, hogy Varga Béla filozófus, teológiai tanár, aki Szabédi teológus éve alatt az Unitárius Teológiai Akadémián bölcsészettörténetet és vallásbölcsezetet adott elő, hatást gyakorolt a fiatal Szabédi vallásos gondolkodására. Varga Béla racionalista vallásos individualizmusa és filozófiai gondolkodása megérintette a fiatal és fogékony Szabédi László gondolat- és lelki világát.³⁸

Hittani munkájában Varga az unitarizmus irányzatainak (objektív, szubjektív, racionalista, intuicionista stb.) tárgyalása során kiemelte az individuális irányzatot: „A másik kevésbé elterjedt típus az, amely individualizmusát az egyéni élményre építi fel. Ez a típus a vallást inkább befele éli meg. Nem fél egy kis misztikától s ezt mindenütt keresi és meg is találja. Emlegeti az ember »isteniesülésének« szükségességét. Keresi az imádkozás eredeti egyéni formáit s általában esztéticizmust kever vallásosságába. Az egyéni meglátás fontosságát hirdeti, s az evangéliumon kívül más forrásokat is felhasznál vallásos hitének és érzésének megerősítésére. Háttérbe szorítja mindazt, ami rendszer, ami fogalom s a vallását a szó szoros értelmében élni akarja egyéni szabadságának teljes fenn tartásával.”³⁹ Bár Varga vallja, hogy „a vallásnál nem annyira a hittételek és maga a hitrendszer a fontos, hanem a személyes élet és gyakorlati megvalósulás”, mégis figyelmeztet arra, hogy „a liberalizmus és individualizmus nem ment fel annak a szüksége alól, hogy hitnézeteinket tisztázzuk. Kötelez erre nemcsak a történelmi

³⁷ Gál Kelemen – Benczédi Gergely – Gaal György, i. m. 171–172.

³⁸ Varga Béla: *Az individualitás kérdése*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 46. sz. Kolozsvár, 1932; Uő: *A subsistentia fajai. Adatok a hyparchológiához*. Budapest, 1928; Uő: *A logikai érték problémája, és kialakulásának története*. Budapest, 1922.; Uő: *Valóság és érték. Kutatások a logikai érték problémájára vonatkozóan*. Kolozsvár, 1915; Uő: *A jelentés logikai alkata*. Különlenyomat az Athenaeum 2. kötetének 5–6. füzetéből, 1916. Lásd Veres Ildikó: *Hyparchológia és individualitás*. In *Igazság és hiánynélküliség*. Tanulmányok Varga Béla bölcséletéről. Magyar Filozófiatörténeti Könyvtár. I. Miskolc–Kolozsvár, 2001. 20–42.; Varga Béla: *Az individualitás kérdése*. In *Bölcséleti írások*. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Balázs Sándor. Bukarest, 1979, Kriterion Könyvkiadó, 157–207.

³⁹ Varga Béla: *Hit és vallás* (Tanulmányok). Cluj-Kolozsvár, 1948. 17–18.

múlt, hanem a mi hitvallásunknak fogalmi tisztasága, kiforrottsága, amely méltán tarthat számot mindenki érdeklődésére.”⁴⁰ Szabédi 1928. július 8-án kelt feljegyzésében arról számolt be, hogy a nyári vakációban egy könyvet készül írni, amelynek a tervezett címe: Egy unitárius ember gondolatvilága. A könyv tartalmának bemutatása során világosan előbukkan a Varga-féle gondolat, hogy a valás értékét az ember személyes, gyakorlati élete tükrözi. „De a végén a vallásnak olyan kevés lesz a tartalma és oly széles a köre, hogy lehetetlen lesz megakadályozni az élettel való fúzióját. Ezt akarom éppen.”⁴¹ A tervezett könyv tartalmáról való eszmefuttatása közben meg is jegyzi: „Most veszem észre, hogy ez a tervezett könyv nem lesz egyéb, mint Varga dr.-nak benyújtandó szakdolgozatom. Remélem meg lesz vele elégedve.”⁴² A fentieket támasztja alá egy másik gondolatmenete is: „Nem az a vallás, ami a kiskátéban van, hanem, ami az életet formálja, alakítja. S a kiskátékat olykor szokás újraírni, amikor kiderül, hogy a tartalmuk nem egyezik meg azzal, amit hiszünk, csinálunk, gondolunk; az életünkkel. Ilyenkor mindig kell csinálni valamit, vagy az életet kopírozzuk egy új kiskátévé, vagy a kiskátét alakítjuk valahogyan életté.”⁴³

A személyes, élő vallásosság megvalósításának lehetőségét az evangéliumokban gyökerező jézusi tanításból és életpéldából következtette. „A samariabeli asszonynak azt mondta: eljön az idő, se nem a samariabeli hegyen, se nem a jeruzsálemi templomban imádjátok az atyát, eljő az óra. Amikor az igaz imádok lélekben és igazságban imádják Istent. Így beszélt a mi mesterünk, aki tudta, hogy a templomot az érzés teszi szentté, amilyen érzéssel a templomba menők közelednek Istenhez. Jézus nem akarta se lerombolni, se újraépíteni a Salamon templomát, mert ő azért jött, hogy új templomot építsen a szívekben.”⁴⁴

Szabédi filozófiai szemléletének nyomon követése és értékelése a kortárs filozófia feladata. A dolgozat témájától távol áll az, hogy bölcséleti felfogását mérlegeljem. Itt épp csak jelezni szeretném, hogy filozófiai fejtegetései a fogalomalkotásról, az ítéletről, az értékelésről, a kanti bölcseletre való gyakori utalásai azt igazolják, hogy Varga Béla filozófiai munkáit és bölcséleti rendszerét nemcsak ismerte, hanem azokat hasznosítani is igyekezett.⁴⁵ Az ifjú Szabédi kritikai viszonyulása Brassai Sámuel bölcséleti gondolatvilágához, különösen a 19. század-

⁴⁰ Varga Béla: i. m. 19–20.

⁴¹ Bartha Katalin Ágnes: i. m. 71.

⁴² Uo. 73.

⁴³ Uo. 103.

⁴⁴ Uo. 121.

⁴⁵ Uo. 158–172.

ban a természettudomány munkamódszerében jelentkező evolucionizmus kérdéskörében⁴⁶ olyan területre irányítja figyelmünket, amelynek számbavétele és értékelése a jelen vagy a közeljövő feladata.⁴⁷

Végezetül Szabédi László unitárius kötődésének kutatására azzal szeretném buzdítani az érdeklődő szakembereket, hogy az összehasonlítás céljával idézem vallásos és filozófiai szemléletének a különböző korok társadalmi szemléletváltozásai (1929 és 1940 év) ellenére is egybecsengő, harmonizáló, folytonosságot sejtető gondolatiságát.

1929-ben fiatal teológusként a jó és a rossz fogalmának lényegét így határozta meg: „Lássunk tisztán. Jézus szerint az erkölcsi magatartás: Isten akaratának a teljesítése. Minden más akarat teljesítése erkölctelen. Vagyis: van más akarat is Isten akaratán kívül. Ez közelebbről a gonosz akarata. Az ember akarata át meg át van itatva a Gonoszéval. Mi a teendője? Fel kell ismernie és meg kell különböztetni a Jó és a Gonoszt. A jó: Isten akarata; a rossz: a Gonosz akarata.”⁴⁸

1940-ben, a *Válassz* című versének utolsó szakaszában, szinte hasonlóan fogalmaz a jó és rossz közötti választás középút nélküli követelményéről:

„Kérjétek az Irgalmazótól,
válassza meg rosszat a jótól,
gyújtson világot a szívünkben,
tudni a jót még életünkben.” (*Válassz*, 1940)⁴⁹

⁴⁶ Brassai Sámuel: *Vallás és tudomány*. KerMagv VIII. évf. (1873). 209–223; Uő: *Termétség és fejlődés*. Uo. XIII. évf. (1878). 331–350; Uő. Baj van a táborban. Uo. XV. évf. (1880). 359–366.

⁴⁷ Szabédi a naplószerű feljegyzéseiben (Diarium) alapján véve Boros György Brassai Sámuelről írt könyvének a kritikai vizsgálata során fejt ki véleményét vallási, vallásbölcseleti, filozófiai, természettudományos kérdésekben. Lásd Bartha Katalin Ágnes: i. m. 35–51; Boros György: *Dr. Brassai Sámuel élete*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 261–290. Ugyanezekkel a kérdésekkel foglalkozik kéziratban fennmaradt tanulmányaiban is, SzLH: *Brassai nem panteista* (73–74), *Az unitáriusok istene Dávid Ferencről Brassai Sámuelig* (183–198).

⁴⁸ Bartha Katalin Ágnes: i. m. 109.

⁴⁹ Szabédi László: *Telehold. Veér Anna alszik*. A bevezető tanulmányt írta Csehi Gyula. Bukarest, 1967, Kriterion Könyvkiadó. 205.

Az unitárius – nemes vadember, polgár és hazafi

Megfigyelések Jókai Mór *Egy az Isten* című regénye kapcsán¹

A sajtó már 1875 novemberében hírül adta, hogy Jókai Mór újabb regényt készül írni *Egy az Isten* címmel.² Néhány nappal később *A Hon* azt is közzétette, hogy a regény „a torockói unitáriusokról fog szólni”.³ A munkára való előkészületként a szerző 1876-ban újabb utazásra szánta el magát a tervezett mű erdélyi helyszíneire. Ennek kapcsán közölte egy levelében Teleki Sándorral: „Az unitárius atyafiakról kell mértéket vennem, mert egy regényt akarok rájuk szabni.”⁴ Így tehát az *Egy az Isten* joggal tarthatjuk számon „az unitáriusokról” szóló műként, s az 1877-ben magyarul – de már 1878-ban németül is – napvilágot látott regényt többnyire ekként is sorolják be.⁵ A hősökre és a cselekményre fókuszálva ez nyilvánvalóan igazolható is. Mindenekelőtt ezt kell most pontosabban meg-

¹ A 2010. március 12–13. kolozsvári Unitarizmus-konferencián tartott előadás bővített változata.

² Fővárosi Lapok, 1875. november 3., idézi Vita Zsigmond: *Jókai Erdélyben*. Bukarest 1975, Kriterion. 164. A német fordítás akkor a következő címen jelent meg: *Die nur einmal lieben* („Akik csak egyszer szeretnek”); ez a cím az egyik cselekményepizód szövegéből származik. (*Die nur einmal lieben*. Berlin 1878, ²1878, ³1882, ⁴1889, mindegyik az Otto Janke Kiadónál, ugyanott egy további, nagy példányszámú népszerű kiadás is megjelent, 1900 körül.)

³ *A Hon*, 1875. november 7., idézi Vita Zs. (lásd fennebb).

⁴ Jókai Mór Teleki Sándorhoz, Balatonfüred, 1876. július 26, idézi Vita Zs. (l. az 1. jegyzetet), 162. Erről az erdélyi utazásról – amely nem az első volt és nem is az utolsó kellett volna, hogy legyen – Vita Zsigmond részletesen ír az idézett könyvben (162–195.). Még kimerítőbben ismerteti Jókai 1876-os torockói útját Mikó Imre. Tanulmányában részletesen foglalkozik Zsakó (’Sakó) István alakjával, aki a főhős modelljéül szolgált, mint ahogy azokkal az írott anyagokkal és egyéb információkkal, amelyek Jókai rendelkezésére álltak, illetve referál a helység történetéről 1848/49-ben – egyebek mellett kortárs levelek alapján (Mikó Imre: *Egy Jókai-regényhős 1848-ban*. In *Akik előttem jártak*. 293–335.; Köszönöm Mikó Ferencnek, hogy egy 2010-es konferencia alkalmával e forrásra felhívta a figyelmemet.)

⁵ Az oldalszámokat az 1966-os budapesti kiadás alapján adom meg.

A regény német fordítása (vö. az 1894-es kiadással) további nagy rövidítésekkel jelent meg, s ez számos lényeges részt érintett. Ekként a programatikusan megalkotott regényből a politikai zűrzavar, a szerelem, az üldözés és egymásra-találás története lett,